

Hilmar Grundmann

Von „Weiber-Emancipation” und „echten Weibern” in Hebbels Tagebüchern und Tragödien. Ein literaturwissenschaftlicher und literaturdidaktischer Beitrag zur Gender-Forschung

Frankfurt am Main, Berlin, Bern: Peter Lang, 2006, pp. 259.

Kegyessné Szekeres Erika

A könyv szerzője, Hilmar Grundmann Németországban igen elismert irodalomtudós, aki nemcsak irodalomelméleti kérdésekkel foglalkozik, hanem számos írásában ad praktikus ötleteket a német nyelvű irodalom tanításához is. A szerző egyik legfontosabb kutatási területe Christian Friedrich Hebbel (1803-1863) munkássága. Ebben a témakörben két kötete is megjelent. Az egyikben (2004. *Ich sah des Sommers letzte Rose stehn ... Vom aktuellen didaktischen Wert der Gedankenlyrik Friedrich Hebbels*, Frankfurt am Main, Berlin, Bern: Peter Lang) a nagy német drámaíró és költő bensőséges hangvételű, az élet és az emberi lét nagy kérdéseit monumentális nyelvi képekben ábrázoló „gondolati líráját” elemzi. Az itt bemutatott kötetben pedig Hebbel drámáinak nőalakjait veszi sorra, egyrészt fejlődés-lélektani, másrészt a társadalmi nem szempontjából. Ez utóbbi szempont igencsak meglepő. Mindazonáltal Hilmar Grundmann nem kevesebbet állít, mint azt, hogy Hebbel volt a német drámairodalom első szerzője, aki úgy állította színpadra a nemek harcát, hogy a szó mai értelmében véve dekonstruálta a nemi szerepeket, s a nemek közötti viszonyt. Hebbel tudatosan választott tehát női protagonistákat drámáinak központi alakjául, hogy a korára oly jellemző felfogást, miszerint a férfiak és a nők életének meghatározó része a nemek közötti harc, saját nézőpontjából mutathassa be a színpadon. A könyvben a szerző éles logikával bizonyítja be, hogy Hebbel drámái valójában a férfi és a nő közötti viszonyról szólnak, a drámák valódi mozgatórugója a női szereprendszerben bekövetkezett változás, az emancipáció.

Az első fejezetben (14-87. oldal) a szerző arra a kérdésre keresi a választ, hogy Hebbel drámái költő volt-e vagy inkább drámaírói szemmel gondolkodó esztéta és társadalomtudós, aki előszeretettel foglalkozott drámaelmélettel is. Hogy az erre a kérdésre adott bonyolult választ megértsük, figyelmesen kell olvasnunk a fejezet 18 alfejezetében taglalt felvetéseket: Hebbel drámaírói elképzelései, Hebbel világnézete, Hebbel viszonya a nőkhez, Hebbel politikai és vallásfilozófiai felfogása, Hebbel képisége és annak nyelvi kidolgozottsága, Hebbel nyelvfelfogása és nyelvezete. E két utóbbi vonatkozásában ki kell emelni, hogy Hebbel szerint a nyelviség a megszületett gondolathoz képest csak egy bizonyos viszony kifejezésére alkalmas, mégpedig annak a viszonynak a megfogalmazására, hogy miként viszonyul az én a gondolathoz, s nem magának a gondolatnak a tökéletes kifejtésére. Éppen ezért a nyelv csak láttat (vö. né. *veranschaulichen*) és nem kifejez (vö. né. *ausdrücken*). Ebből következően a költő feladata, hogy a kép és a gondolat a nyelvben eggyé váljon (vö. Hebbel drámáinak előszavai, és a bemutatott kötet 70-71. oldal). E kifejezésmód lényegét juttatja kifejezésre Hebbel a német *verbildlichen*, illetve *versimbildlichen* szavakkal. Az első jelentése azt a folyamatot takarja, ahogyan a gondolat képpé alakul át, míg a második már a gondolat képi megtestesülésére, azaz konkrét nyelvi formát öltésére utal. E gondolatmenet érdekes folytatódását olvashatjuk a Hebbel nyelvezetéről szóló alfejezetben (86-88). Több irodalomkritikus is sebesnek, vérzőnek írta le Hebbel különleges nyelvi szerkezeit. Marie Luise Gansberg például így

jellemzi Hebbel drámáinak nyelvi megformáltságát: szenvedélyes, retorikailag túlzó szerkezetek előnyben részesítése, indirekt beszédmód, a gondolatok képekben való megjelenítése (pl. allegóriák, parabolák, metaforák), extrém szóhasználat (idézi a szerző, 86. o.). Mások ennél sokkal negatívabb ítéletet alkottak (így például a kortárs drámakritikus Otto Ludwig is), s kimondták azon véleményüket, hogy Hebbel drámaiban csupán csak epigrammatikus párbeszédtörédek vannak papírra vetve (idézi a szerző, 86. oldal).

A könyv második fejezete (99-122. oldal) meggyőzi az olvasót arról, hogy az idő vasfoga nem kezdte ki Hebbel női sorsábrázolásának aktuális voltát, hiszen – mint ahogyan erre Hilmar Grundmann is több helyütt nyomatékka utal – a Hebbel-drámákban tetten érhető folyamat, ahogyan a nemi szerepek nyelvi és mimetikus konstruálódása zajlik, nyilvánvalóan csakis a néhol túlfeszítetten bonyolult szintaxis, máshol a töredékes mondat szerkezet használatával volt lehetséges. És ez nem feltétlenül a biedermeier kor hatása és követelménye!

A könyv szerzője előtt csak kevesen foglalkoztak behatóbban Hebbel drámáinak gender-szempon t u vizsgálata val. Joachim Müller a kö tet szerző je által szerkesztett könyvben (1982) megjelent cikkében már tett utalást arra, hogy a Judit és a Mária Magdolna című műveket úgy is értelmezhetjük, mint egy hosszú „nemek közötti párbeszédet”, hiszen Hebbel műveinek alapkonfliktus-helyzete arra épül, hogy a férfi vétkezett a nővel szemben azáltal, hogy a nőt tulajdonának tekintette és megfosztotta önállóságától. A nemek harcát a legélesebben a Nibelungok című mű példázza. E műből kiindulva Hilmar Grundmann a második fejezetben úgy tekint Hebbel szövegeire, mint a női emancipáció legragyogóbb példáira. Ebben a fejezetben részletesen foglalkozik az emancipáció fogalmával, elsősorban korabeli szótárak alapján. A drámák és Hebbel naplóinak szövegeiből a szerző kigyűjtötte azokat a jelzőket is, amelyek a kontextus alapján a nő lexemá hoz közvetlenül kapcsoló dnak. A negatív konnotációjú szavak között igen sokat emlegeti Hebbel a női lét céljaként a másoknak való alárendeltséget. A pozitív konnotációjú szókapcsolatok között a legtöbbször a szív és az ész nagyszerű összekapcsolódásából megszülető humanusság fordul elő. Hasonló szempontok szerint tekinti át a szerző Hebbel esszéit és egyéb publicisztikai írásait is. Ezek a vizsgálatok azt a célt szolgálták, hogy jobban megértsük Hebbel nőkről alkotott képét, s a dráma íba n szerepeltetett nőalakok emancipációs törekvéseit.

A könyv harmadik fejezete (123-131. oldal) a tulajdonképpeni gender-szempon t u vizsgálatot készíti elő elméleti vonatkozásban. Ebben a keretben ismerhetjük meg a gender-koncepció fogalmát, vizsgálati területeit. Széleskörű szakirodalmi kitekintést kapunk a Gender Studies irodalomtudományi vetületéről, eredményeiről.

Hebbel két drámájának nyelvészeti szempontból is érdekes elemzését tartalmazza a könyv negyedik fejezete (132-233. oldal). Az egyik az 1840-ben íródott Judit, melyet Görgey Gábor 1958-ban készült nagyszerű fordításában ismer a magyar olvasó. A másik a Genoveva címet viseli, s magyar fordításban sajnos nem olvasható. Az elemzéseknél a szerző a következő pontokra támaszkodik: 1. a háttér feldolgozása (historikus nőalakok: a bibliai Judit és a mondabeli Genovéva), 2. a drámabeli események kapcsolódási pontjainak felvázolása, 3. a női protagonista jellemének elemzése, 4. a női főszereplő emancipációs törekvéseinek indoklása, 5. harc a Férfi és a Nő között (Judit és Holofernes, Genovéva és Szigfrid), 6. dialógus-elemzés.

A nyelvészek számára minden kétséget kizáróan az utolsó pont, a dialógusok elemzése a könyv legérdekesebb része. A nyelvészeket ugyanis napjainkban egyre

erőteljesebben foglalkoztatja, hogyan lehet az irodalmi szövegek legmélyebb rétegeibe eljutni modern nyelvészeti elemzési módszereket (diskurzus-elemzés, konverzáció-elemzés, dialógus-elemzés) alkalmazva. E könyvismertetőben ennek jegyében emelem ki azokat az oldalakat, ahol a szerző a drámák leglényegesebb dialógusait elemzi. Judit és Holofernes beszélgetéseinek nyelvi szempontú és a dialógus szerkezetére vonatkozó elemzés eredményeit a könyv 169-179. oldalain olvashatjuk. Genovéva és Szigfrid párbeszédeinek, Genovéva és Golo szóváltásainak diskurzusnyelvészeti szempontból is érdekes elemzését a 212-132. oldalakon találjuk. A dialóguselemzés az ún. dekonstrukció technikáján alapszik. Ez a dialógus rétegekre bontását, „darabokra szedését”, „szétszedését” jelenti. Ez a művelet a dolgok legmélyebb rétegeinek megértését szolgálja, s az olvasót a nyelv felszíni rétegeiből a szöveg mélyebb tartalmához vezeti el, lépésről lépésre lerántva a leplet arról a hamis felfogásról, hogy Hebbel hősnőinek tragikus sorsa egy férfiközpontú világ létjogosultságát támasztotta volna alá. Éppen ellenkezőleg: a hősnők sorsa a lázadás, a küzdelem értelmét mutatta meg. Ebben az értelmezési keretben Hebbel művei elősegítették a női emancipáció kibontakozását és a nők felemelkedését. Hebbel hősnői ugyanis – mint ahogyan ezt a dialógusok tüzetes elemzése is megmutatta – egy férfiak uralta világban képesek önálló döntések meghozatalára, s döntésük következményeinek viselésére. A Judit című dráma dialógusait a szerző három típusba sorolja: valódi párbeszéd, látszólagos párbeszéd és álcázott párbeszéd (azaz monológok). A három típus nagyjából arányosan van jelen a műben. A Genovéva című drámában, melynek megjelenése 1840/41 fordulójára tehető, már túlsúlyba kerülnek a monológok. Mindkét szereplő jelen van ugyan a színpadon, technikai értelemben véve azonban a két szereplő monológjai váltakoznak, s így jutunk előbbre a történet végkifejletéhez. A genovéva-történetben ez a párbeszéd-technika jobban jellemző Genovéva és Golo kettőseire. Szigfrid és Genovéva párbeszédei jobban hasonlítanak a klasszikus értelemben vett dialógushoz. Genovéva a hagyományos értékeket képviselő nőtípus, s tragédiáját ezen értékeinek védelme okozza. Juditnak van bátorsága kiállnia igazáért, mer saját meggyőződésből cselekedni. Ám éppen ez okozza vesztét. A két hebbeli nőalak példájából a nők sorsának kilátástalanságát ismerhetjük meg: akár mer, akár nem az ágens szerepébe lépni, a harc kilátástalan. Hebbel ugyanakkor a párbeszédekben azt is közvetíti, hogy vállalni kell a döntés kockázatát. Ez az a pont, ahol a női szerep megkonstruálódik.

A könyv zárófejezetében (233-250. oldal) a szerző az irodalomtanítás részére ad módszertani javaslatokat arra nézve, hogyan lehet feldolgozni Hebbel drámáit az irodalomórakon úgy, hogy a megbeszélés központi témája a nemek közötti egyenlőtlenség legyen. Ezt a fejezetet a szerző kitekintésnek szánta, mintegy annak bizonyásául, hogy a Hebbel által tárgyalt nő-férfi konfliktus napjainkban is érvényes és tanulságos mondanivalót tartalmaz a fiatal generáció számára is.

A könyv végén gondosan összeállított irodalomjegyzék található, ami az érdeklődő olvasókat segíti a további olvasmányok kiválasztásában is.

Ajánlom a könyvet elsősorban a germanisták figyelmébe, hiszen Hilmar Grundmann tollából a német dráma „legutolsó nagy teoretikusa” és „a dráma evolúciójának legutolsó korszaka” egyik legjelentősebb képviselőjének új arcát ismerhetjük meg. Sokan osztják még ma is Balázs Béla (1908) véleményét: „A drámái mégis elavultak, úgy látszik. Kagylók voltak, amikből kivették a gyöngyöt”. Drámáinak gender-szemponutú elemzése új értelmezési keretet adott a szövegeknek, s ezáltal Hilmar Grundmannak sikerült visszatennie a gyöngyöt a kagylóba.

Hebbel, Friedrich Christian: *Tragédiák*. (Judit. Fordította Görgey Gábor. Mária Magdolna. Fordította Hevesi Sándor.) Szerkesztette, előszó: Madarász Imre. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2004.

Balázs Béla: A tragédiának metafizikus teóriája a német romantikában és Hebbel Frigyes I. *Nyugat*, 1908, 2. szám. www.epa.oszk.hu